

В. КЕЛЛЕРМАН.

Праведні душі.

1926.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ОКА“
КОЛОМІЯ.

БЕРНГАРД КЕЛЛЕРМАН.

Праведні душі.

ПЕРЕКЛАВ з НІМЕЦЬКОЇ МОВИ
ВОЛОДИМИР СУПРАНІВСЬКИЙ.

1926.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ОКА“
КОЛОМІЯ.

Всі права застерігається.

— — —
Copyright 1926. by O. Kuzma, Kolomea — Galicia.

— — —
Печатано в Коломиї у М. Бойчука.

Щей на день не починало сіріти, а адвокат вже схопився зі своєї постелі і почав одягатися. І в той сам мент, наче на гасло, хмари пташок, що жили враз з ним у тій самій кімнаті почали щебетати та цвірінкати ріжними голосами.

— Ще так рано, а ви вже прокинулись, мої ви манюсенькі! — шепотом озвався адвокат. Він завжди говорив тихим голосом, наче боявся говорити голосно. — Добри-день вам, добри-день! Але тихо, тихо, цитьте бо ви!...

І сотні маленьких пташок, наче в отвіт на ранішне привітання усі враз защебетали.

Адвокат накинув на плечі теплу, вовняну хустку, — його чогось завжди морозило, — вступив у ватовані барлачі, натягнув рукавиці, насадив на лисину теплу шапочку і вийшов у сад.

На дворі була ще темна ніч і все довкола здавалося наче заворожене якесь царство. Тільки инколи трава стелилася по землі й тремтіла, як тремтить людина, якій ввижається у сні, що вона летить в бездонну пропасть, тоді то адвокат чув на собі ніжний легіт, який звідкілясь прилітав і так же швидко пропадав. По-під небом наче швидкі кораблі йшли в-суміш сірі та чорні хмари, а там високо мигтіли рядком три ясні зірки, так наче хтось золоте ратище вгородив в о-

блаки. Адвокат хвилину спільна споглядав на золоте ратище, якась думка майнула йому в голові і він почав тихенько крадькома чимчикувати по густо посипаних стежках огорода, що окружав довкола заклад для божевільних.

— Тихо, цить! — озвався він шепотом біля куща, почувши, що тамечки щось зашелестіло.

Край города, була запущена криниця, з якої вже ніхто не брав води і тут адвокат почав свою роботу. Поставивши коновку біля криниці, почав тягнути воду Тихо та обережно, щоб не робити галасу. У висохлій криниці було води не багато і він почав тягнути воду помаленьки, не хапаючись, так що треба пів години, заки коновка наповнилась водою. Опісля маленький адвокат постогнуючи та покашлюючи, волікся з водою до грядок з квітками та всміхаючися та примовляючи солодко, як до маленьких діток, починав підливати квіти.

— Поволі дітоньки, поволі пийте, не спішіть. Добри-день, добридень, любі мої! Раптом великий куш бозу заворушився й ожив. Сотні пташок висунули свої головки з роззявленими дзьобочками й перекликаючись з адвокатом, защебетали. Переляканий адвокат подав знак рукою.

— Цитьте, цитьте ради Бога, вам завжди хочеться бути першими і так що-днини. Цитьте!

І пташки раптом затихли.

Адвокат ходив мовчки від цвітника до

цвітника і підливав свої цвіти. Инколи переривав він роботу, щоб відсапнути й споглядав на небо, де золоте ратище, встромлене в облаки, стояло ще на цьому самому місці. Потім про щось думав й безнадійно кивав головою. З будинку тяжко хворих іноді долітав страшний пронизливий зойк, який рівномірно час від часу переходив в розпучливий плач. Але адвокат не чув ні зойку, ні ридання. Він чув тільки, як в кущах крильцями тріпали й чистили дзьобочки.

Біля адвоката пройшла прозябла з безсонної ночі доглядачка хворих.

— Так зарання і ви вже при роботі? — промовила вона й повернулася до нього своїм блідим, виснаженим обличчям.

Адвокат поставив коновку на землю й кланяючись, зняв шапку.

— Щож робити? — шепотом озвався він, — вони маленькі не можуть чекати.

І далі підливав цвітники споглядаючи щасливим поглядом влюбленого. Біля низьких, одчинених кухонних вікон він спинився й почав на віконній нижі чогось шукати. І розсердившись, почав безнадійно хитати головою. Еге-ж, вони знов забули лишити на вікні округків з хліба для його пташок. Ах, ці наймички, на них ніколи не можна надіятися.

Він назбирав на стежці дрібних камінчиків і почав кидати один за одним до кухні всміхаючись при цім лукаво: хоч раз треба їх провчити, щоб вони на другий раз були трохи чемнійші. Від тепер вони будуть

знати, як що-дня окрушки на вікні лишати. Щоб там ні казати, на стежках ще чимало камінчиків. Нехай собі йдуть потім жалітися до кого хочуть.

Коновка була порожня і адвокат в ранішних потемках пішов до криниці за водою.

З того часу, як умерла його жінка, він на-завжди здружився з цвітами й пташками. Жінка його вмираючи, у передсмертній муці промовила: „треба підливати цвіти. І пташки треба годувати“. Це були її останні слова і вони без перестанку, як день так ніч гомоніли йому в ухах. Він чув їх в шумі вітру, в розмові посторонніх людей, а навіть серед глибокої тишини вони йому причувалися. В кімнаті його жінки стояла велика, чорна шафа на білизну (про яку він дивним дивом ще й досі памятав) і навіть ця чорна, широка шафа гомоніла йому раз-у-раз останні слова його жінки, і не був це відгомін його слів, бо він весь час ні одним словом не озивався. Адвокат жив собі тихо в самоті, підливав квіти, що стояли на підоконниках і годував пташок, що жили собі в клітках. Цвіти вянули і всихали, а пташки гинули один за одним. Але він не помічав цього. Навпаки, йому здавалося, що пташки веселенько скачуть собі у своїх клітках, шебечуть, розмножуються та що їх прибуває що раз більше. Адвокат тішився з того, як мала дитина. Нарешті почував він довкола себе сотні й тисячі пташок, які без перестанку від ранка до вечера щебетали, що аж в ухах лящало. Де не глянь, було їх повно: в стінах,

в стелі, в сволоці, геть всюди... І адвокат ніяк не міг второпати, як це другі люди не бачуть їх та не чують їхнього щебетання.

Як тільки зійшло сонце, то адвокат вже майже скінчив свою роботу і повертався до лікарні, що наче вілля стояла серед зелених городів.

В самих дверех лікарні, спершись об одвірок стояв собі всміхаючись Михайло Петрів, колишній старшина російської армії й на радощах вітав адвоката: — Добри-день мій друже!

Адвокат закутаний в свою вовняну хустку, в ватованих барлачах скидав шапку й кланявся низько.

— Добри-день, пане сотнику!

Вони ще раз поклонились один одному, бо почували до себе велике привязання й незвичайну пошану, й подали собі руки.

— Як вам спалося, пане докторе? — спитав Петрів і знову поклонився адвокатови з великою пошаною.

— Широ дякую, добре.

— Мені теж сон вдався на диво! — жваво забалакав Петрів, а в його голосі почувалася радість і вдоволення. — І справді мені чудово проминула ніч. Мені снилося... — дькинув він прижмуривши праве око і глянув кудись на город. — Ах, правда! Вступіть лишень до моєї канцелярії. Є багато усього нового. Прешу! Він поклав руку на плече адвокатови, схилив голову й пропустив його вперед.

Сотник Михайло Петрів був це стрункий,

високого росту чоловік, з ясними, синіми очима й з руськими невеличкими вусами, що так само, як шовкове золотисте волосся, почали вже инеєм припадати. Одягнений був він дуже вибагливо, а борода чистенько виголена. Його підборіддя було гарно заокруглене й за ніжне як на мушину, а ніжні уста наче з малюнку викроєні.

— Прошу сідати! — промовив Петрів вказуючи рукою місце на канапі.

— Чи я не перешкаджаю вам? — шепотом озвався адвокат і не мав відваги сісти.

— Але-ж ні! Що ви! Господь з вами! — І Михайло намагався силою посадити адвоката на канапі. Адвокат боязливо якомсь, трохи не з сльозами подяки на очах нарешті усів на означене місце.

— Я знаю, у вас дуже багато роботи, — промовив адвокат, кивнувши в той бік гомовою, де стояв стіл закиданий актами, газетами та рукописами.

— Так, воно справді роботи призбиралося чимало, — потакнув Петрів і якась загадкова, таємна усмішка заграла на його хлопячих, чарівних устах.

— Але для друзів завжди знайдеться хвилина часу. Ось наприклад нині, я виготовив пропамятне письмо до гесенського уряду, в якому домагаюся, — тут Михайло Петрів всміхаючись почав обертати папером в руках, — в якому домагаюся, щоб гесенський уряд ще раз і то негайно розглянув справу одного вчителя!

При цих словах глянув Михайло Петрів

на свого гостя і на його чолі появилися раптом чотири, глибокі зморщки. Цього учителя, — пояснював Петрів, — засудили на чотири роки вязниці, це-ж не жарти, на чотири роки. Він мусів годувати десять душ рідні і спроневірив державні гроші. Voilà tout! І щоби ви на це сказали. Ось такий тепер світ. Я рішучо домагаюся у своїм меморіялі, щоб не тільки перевели на-ново процес вчителя, але вимагаю, щоб уряд негайно підвищив платню усім урядникам. Цього вимагаю — я, сотник російської армії, Михайло Петрів і як безпартійний, усіма силами буду боронити свого становища. І ми, ще любий друже побачимо, що з цього буде! Тут Михайло Петрів кинув бадьорий, самовпевнений погляд кудись понад лисину адвоката, що прислухуючись, сидів зігнутий в три погібелі і ніяк не міг второпати, чого це сотникови від його треба.

— Ви посвятили себе для добра ближніх! — шепотом озвався адвокат і його голова похилилась ще дужче до долу, а на його маленькім, сірім виснаженім обличчю, наче в маленької дитини, появилася ангельська усмішка, і подумавши трохи, він докинув: з вас дійсно гарна людина, ось що!

Михайло Петрів похитав головою, заперечуючи і промовив з повагою: я сповняю тільки свій обов'язок! Він з гордістю поклав руку на серце, а його ясні, сині очі осінилися неказаним щастям і він докинув з-нехотя: тільки мій святий обов'язок!

Сотник Михайло Петрів, колишній стар-

шина одного з петербургських полків, вибрав собі за ціль життя на землі боронити усіх зневажених і покривджених. Він навіть називав себе „Трибуналом права і справедливости“. Передплачував два великі щоденні часописи, які тільки читав, шукаючи за вістками про тих, яких на його думку скривджено. Таких випадків було доволі щодня. Такі вісти він витинав, порядкував і пильно оброблював.

Частенько сидів він до пізної ночі у своїй канцелярії, так звичайно називав свою кімнату, або в редакції, як це він инколи висловлювався тільки перед людьми, до яких мав велике довіря. Тут він сидів і гарним читким почерком писав подання, протести й меморіяли й передавав їх щоднини точно о шестій годині вечером начальному лікареві Мерцові, який обнявся скеровувати їх, куди слід. Лікар Мерц дуже радо й з належною повагою брав ці папері й складав в осібну скринку, щоб колись, як прийде слушний час покористуватися ними, як матеріалом до своєї наукової праці про графоманію.

Решту вільного часу, якого до речі сказавши, не багато лишалося, із-за вище згаданих турбот, присвячував Михайло Петрів справі редагування своєї газети, з тої то причини його кімната звалася редакцією. Часопись Петрова виходила неперіодично, залежно від зібраного матеріалу. Звичайно виходила раз у-рік, але як нервове напруження її редактора змагалось, то й двічі на рік.

Що-ж торкається часопису Михайла

Петрова. то була це вірна копія звичайного щоденника, почавши від заголовка, під яким були подані услівя передплати, так само було подане місто в якому часопис виходив та яке Петрів вибрав по своїй вподобі, — а скінчивши на вигаданих призвищах видавця й редактора. Зрештсю, як у кожній газеті були там навіть оголошення, які Петрів витинав з иньших часописів, так само були на своїм місци передовиця і фейлетон.

Крізь цілу редакційну частину газети червоною ниткою, — крім деяких дрібних статей та новинок, задля замилення очей, — була проведена послідовно одна справа: чи може бути оправдане законом безпідставне увязнення Михайла Петрова, сотника російської армії? Статті, в яких завжди була зачеплена одна і та сама справа, появлялися рікрічно, тільки за кожним разом під иньшим заголовком, наприклад: Останнє слово до російського уряду перед зірванням дипломатичних зносин! — Лист російського царя до директора шпиталю лікаря Мерца! Так само і часописи виходили що-року під иньшою назвою. Михайло Петрів називав її то: „Всесвітнє око“, то „Совість Європи“, то „Багнет“ і т. и.

Своїх прохань та протестів, то Михайло Петрів не ослонював їх великою тайною, але що торкається газети, то про неї балакав він тільки з одним чоловіком, якому вірив без застереження, а іменно з адвокатом.

Дуже можливо, що він з натури людина щира й товариська, тим і привязався так до

адвоката, що міг з ним безпечно говорити, про свою газету.

— Послухайте трохи мій друже. Знайдуться різні новини. Я хочу розказати вам, що діється в світі. Посидьте лишепь.

І він покашлюючи, подався до дверей і почав наслухувати. Потім на пальцях вийшов до сіней, закашляв і роздивившись гарненько довкола, вернувся вдоволений назад. Відсунувши шуфляду, від якої ключ наче який скарб, носив на шиї причеплений на шнурочку й почав сміятися, як мала дитина. Але-ж бо новина, новина не аби яка. Новина, яка зробить незвичайне вражіння. Гляньте лишень на заголовок: „Доктор Мерц арештований!“

— „Доктор Мерц арештований“ — тихо промовив адвокат, з жахом глянувши на Петрова і його долішня губа жалібно повисла до долу.

Але Михайло Петрів сміявся.

— „Арештований? Але-ж розуміється, що ні. Це докладно зазначую у своїй статті, що арештовання доктора Мерца неминуче, одно тільки може спасти його, як-що він негайно не випустить на волю Михайла Петрова!“

Адвокат притакнув головою. — Розумію, — промовив він всміхаючись, помітивши, що Петрів жартує, — між тим він вже більше не думав про статтю Петрова, але иньша журба мучила його, він згадав, що пташкам треба поставити воду. Він почав метушитися й намагався встати

— Ще одну хвилину, я прошу вас! —

озвався Петрів і знову посадив адвоката. І дійсно скажу я вам, знаменита ідея! — почав оживлено пояснювати і його обличчя з радощів зашарілося.

— До речі сказати, я у своїй статті перш усього зазначую, що доктор Мерц незвичайно чесна, всіма шанована людина і лікар незвичайно здібний, але його поступовання в цім випадку показалося підозрілим та незвичайно всіх здивувало. Скажіть мені, будьте ласкаві, що він робити-ме, коли прочитає отсю статтю? Ха-ха-ха! Аж тепер, мій друже, ми побачимо дивовижу, якої ще світ не видів. Але я не буду злостувати на його, Боже мене сохрани. Ні, я тільки скажу: нарешті, пане докторе, нарешті, носив вовк, але й понесли вовка! Ха-ха-ха! Дивіться лишень далі, що пише „Безпартійний“. Гляньте лишень на заголовок статті! Але-ж погляньте прошу вас!

— На який заголовок?

— На цей, ось тут!

— Знак питання?

— Так! Ха-ха-ха! Нема нічого більше, тільки знак питання! А під ним: „Де дівся Михайло Петрів? Відозва до всього громадянства! А ось тут маленький фейлетон: „Михайло Петрів, сотник російської армії скінчив недавно астрономічну, наукову працю в великих шістьох томах про падучі звізди. Усі фахові журнали одностайно підкреслюють ясність викладу та стійність цього епохального твору, що викликав переворот

в науці. Ха-ха-ха! Я-ж вам казав, мій друже, що ви почувєте багато цікавого.

Адвокат сидів на канапі зігнувшись в чотири погібелі і з великим напруженням думав над чимось, що аж йому дух захопило.

— Я не розумію! — озвався він нарешті в задумі хитаючи головою.

— Чого ви не розумієте?

— На-віщо він держить вас отгуг.

Михайло Петрів глянув на адвоката здивованими очима, а потім нахилившись, шепнув адвокатови на ухо:

— Та чей-же я вам казав, що моя рідня підкупила його!

— „Підкупила“!?

— „А вже-ж! — промовив Петрів. Суменними сумами. Міліонами!“

— Ох! Боже мій! — Аж тепер зрозумів цілу справу.

— Бач, як воно водиться на світі! — озвався Петрів і по-молодецьки пштрикнув пальцями.

Але адвокат знов збився з пантелику й нічого не міг зрозуміти.

Як же це, я ніяк не второпаю, — почав знову адвокат, — доктор Мерц ласкавий і добрий, я живу і мешкаю тут, одержую харчі, і за це все не плачу ні зломаного шага. Він ще ні разу не вимагав від мене заплати. Зрештою, ви самі добре знаєте, я не маю грошей, — докинув він на прикінці тихо та покірно.

Михайло Петрів зичливо глянув на його й з повагою поклав руку на плече.

— „Ви працюєте в городі, підливаєте квітки, — промовив сотник. Як-же смів-би ще й грошей від вас вимагати. Це дуже проста річ. А може і ви маєте рідних, що сиплять за вас грішми?“

— „Рідних?“

— „Ну, так! Розуміється... там!“

На гарних, хлопячих устах Петрова заграла гірка усмішка. Він роздумував, чи сказати цьому маленькому чоловікови у вовняній хустині, де це він опинився. Чи має він розяснити цій старенькій людині з сірим поморщеним обличчям, що „десь там“ пливе широким руслом життя, що „десь там“ саме сідають люди до поспішних поїздів, або миють руки, щоб сісти разом до столу? Він підвівся на пальцях, почав кланятися і раптом стратив свідомість свого тіла; йому здавалося, що він перемінився у високу вежу, що вершком, аж до хмар сягає та з висоти споглядає на маленького, лисого чоловічка, якому із-за вух стирчить мичка ріденького, миршавого волосся. І щоб там не було, йому страх захотілося довести адвоката до сліз.

Але він раптом, ні з того ні з цього злегка вклонився адвокатови й промовив: „Простіть не гнівайтесь на Михайла Петрова!“ А далі пройшовшись декілька разів по кімнаті та прочумавшись, таким же як перше спокійним голосом озвався до гостя:

— Як ви думаєте, чи нині буде гарна погода?

— Я думаю, мені здається — я не знаю — з ваганням отвітив адвокат.

— Будемо нині по полудни грати в крокета. Але вас морозить.

— Так, мені холодно! — прошепотів адвокат і ще дужче огорнув шию хусткою. Михайло Петрів, якимось з-під лоба наче з погордою глянув на нього.

— Не розумію, як в такий день, як нині можна мерзнути! — і здвигнувши плечима почав сміятися. „Але ходімо лишень“ — промовив він до адвоката, однак зупинився на слові, бо раптом забув, що це він хотів сказати — ми мусимо, — ага згадав, ми мусимо відвідати нашого приятеля Енгельгарта. Нині, у ночі був у нього лікар, — додав він загадково.

— Що, лікар?

— Так! Наш приятель тяжко занедужав. Так! Так! Потім замкнув, старанно зложені папери до столика, насадив на голову велику, сіру англійську шапку та кинувши оком в зеркало, обидва з адвокатом вийшли з кімнати. Йдучи, Михайло Петрів сміявся тихим, горляним сміхом. Біля дверей Енгельгарта вони зупинилися й тихенько застукали.

Двічі до року обходив Петрів великі, святочні дні

Першим із тих двох великих днів, це був день його уродин, 16-го травня. Петрів не забував про це ніколи. 16-го травня цілий день ходив з врочистим та вдоволенням виразом лиця й звертався до кожного словами: Нині день моїх уродин, дякую широко за бажання.

У той святочний день перед обідом ко-

жного разу шпитальний послугач просив сѳтника завітати до кабінету лікаря Мерца, який з нагоди уродин хоче йому зложити свої бажання.

Тоді то Михайло Петрів йшов жвавим кроком до кабінету лікаря Мерца, твердо стискав руку і дякував за чудову китицю білих рож, які подавав йому лікар з нагоди дня уродин.

Йому навіть у сні не снилося від кого були ці білі троянди. Він не знав, що в кожну річницю його уродин за придверною занавісою кабінету лікаря Мерца стояла його дружина й дочка, він не догадувався, що вони що року пускалися в далеку дорогу, аж до Німеччини, щоб тільки його побачити.

В перших роках волося його дружини було русяве, золотисте, потім з року на рік почало инеем припадати, аж врешті зовсім посивіло, хоч як на свій вік була вона ще доволі молода. З початку приїздила вона сама, але почавши від трьох років враз з нею приїздила молода пані, яка весь час при вході й на відході тяжко ридала. Молода пані була без одного уха й ховала цю свою уломність під буйними зволями волося; ухо відтяв батько в той день, як почалася недуга.

Михайло Петрів жартував та сміявся собі безжурно, розмовляючи з директором лікарні, а цвіти оддавав своєму приятелеві, маленькому адвокатові.

— Ось вам цвіти! Я не спеціаліст в тій справі і вони мені непотрібні.

— Адвокат зворушений до сліз брав

в руки білі рожі так обережно, наче щось таке, що може легко зломитись, або розсипатись на порох.

А другим великим святом для Михайла Петрова був той день, коли виходила його газета.

Часопись друкувався в місті. Все, що було звязане з друком її полагоджував придверник санаторії, якого Петрів наймав для цієї справи. Придверник носив рукописи до друкарні, а потім приносив Петрову двацять п'ять друкованих примірників. В ті дні Михайло Петрів був в незвичайному напруженні. Він розсилав часопись усім лікарям, а в першу чергу директорови Мерцови і дожидав нетерпляче, яке вражіння зробить вона. В той час не робив він нічого, тільки цілими днями блукав по городі та лазив по всіх кутках лікарні. І як стрінув де лікаря, кидав на його, зупинившись зухвалий погляд, а на його устах появлялася згірдлива усмішка побідника.

По кількох днях він починав допитуватись лікарів.

— Слухайте, пане докторе, чи не одержали ви випадково якої газети?

— Газети?

— Так газети. Я теж одержав, нова газета „Багнет“.

— Ах так, тепер нагадав собі, мушу переглянути.

— Так перегляньте собі, це оплатиться, там можуть бути для вас цікаві речі, ха-ха-

ха! — із видом людини, що багато дечого знає, клепає лікаря по плечах.

Нарешті з тим самим питанням звертався він до самого директора.

— Але-ж так, розуміється само собою, пане сотнику, — одказував доктор Мерц, — цю газету я одержав і читав від дошки до дошки. Але одно мене в ній вразило, я ніяк не міг відшукати її редакторів. Або вони зовсім не існують, або їх вже нема. Я не знаю, пане сотнику, що казати про цю газету.

Після такої розмови, ходив Петрів кілька днів як убитий, а його пригноблення доходило до найвищих границь меланхолії й шалу. Минали ті тяжкі дні і він знов приходив до рівноваги. Вітався зі своїми друзями, перепрошував їх за нечемне поведіння з ними і знов починав приготівляти матеріали для нового числа своєї газети. Аж тепер він мусить доконати свого. Бережись, докторе Мерц. Ось який був Михайло Петрів, сотник російської армії.

Енгельгардт, якого оце обидва приятелі, Михайло Петрів і адвокат загадали відвідати, був це сивий чоловігга, десь біля п'ядесяти років, який недавно, бо рік тому, як опинився в лікарні доктора Мерца.

По званню Енгельгардт був собі звичайний швець і з-року на-рік ціле своє життя просидів на своїм шевськiм стільчику, шиючи чоботи під своєю склянною кулею.*)

*) Die Glaskugel — склянна куля, що при ній в Німеччині шиють шевці.

Він був нежонатий, жив собі самотою, не маючи великих вимог від життя, а що був ошадий та вельми трудящий чоловік, то зложив собі чимало грошенят на чорну годину. І хоч мав деякі засоби до життя, але як і перше сидів собі на своїм стільчику, стукаючи молотком по копиті й шив чоботи. Але тут почалася пригода із склянною кулею, бо вона почала видаватися йому що-раз більше підозрілою. Іноді вона кидала якесь ярке сяйво, що разило очі й осліплювало і, скільки разів він глянув на неї, то починав почувати якийсь невимовний жах. Нарешті йому видалося, що вона розростається що-раз дужче і дужче і прийшов день, в якому Енгельгардтови, аж волосся дубом стало.

Його навістило страшне несамовите божевілля, а саме йому здавалося, що він став осередком вселенної, якого завданням є вдержати рівновагу всесвіту. В йому, як у спільнім осередку, сходилися тисячекратні сили всесвіту і серед невимовних страждань він чув, як шумить і шумить без упину безмежний простір, а мільйони планет та сонць кружляють довкола його. Як довгий ланцюг лижварів, що мчить по леду довкола одного, що стоїть по середині, тоді то він відчуває, з якою несамовитою силою мчаться перед ним обидва крила і мусить зібрати до купи усю свою силу, щоб встояти на місци. Так самісінько чув себе Енгельгардт, а що таке напруження тривало без упину, то це так виснажувало його, що він постарівся за один рік так, наче недуга тривала не один

рік, а десятки років. Хоч в дійсности, — так пояснював він — цілий всесвіт сотворений Всемогучим Творцем на прочуд-дивно і все це всякчасно мчить ся призначеними шляхами, кругами та спіралями, то все-ж таки він страждав від найменших дрібничок, що приходили з боку. Зимою страждав він на безсонницю цілих чотирнайцять днів, бо мучила його комета, що мала появитися; але найчуднійше було те, що дійсно появилася комета, а її поява незвичайно здивувала усіх астрономів. Саме тоді серед таємних обставин помер доглядач божевільних Швінд і Енгельгардт запевняв, що його душу чисто втягнув в себе так, що набрав знову сили на цілу весну й літо. Тепер він знову з-дня на день почав занепадати на силі та почав подаватися під вагою свого завдання. Падучі зорі й метеори підривали його з місця так, що йому раз-у-раз крутилася голова, але найбільший вплив мав на його місяць, що безнастанно висисав його сили і здавалося Енгельгардтови, що в кожній хвилі йому з-під ніг провалиться земля і він полетить в безодню, а на його звалиться цілий всесвіт.

Як Михайло Петрів і невеличкий адвокат увійшли до середини, постукавши поперед до дверей, та побачили, що Енгельгардт лежав непорушно простягнувши худі, косматі руки на подушках. Він дивився кудись на стелю, впяливши очі з вивернутими білками в одну точку з такою силою, що здавалося, він хоче повертіти, або на віки затямити собі точку на стелі. Його обличчя мало о-

дностайний жовтавий відтінок так, наче було виліплене з фарфору. Таке гладеньке було воно, так гостро зарисовувалися вилиці. Знову-ж чоло було незвичайно високе в порівнянню до лиця й поморщених уст й стягнених в трубочку, наче він збірився свистати. За один рік, як почалася недуга, швець так дуже змарнів, що його крамна, колірова сорочка відставала на кілька цалів від худі шиї.

— Добри-день! — тихим голосом і якимсь весело озвався Петрів. — „Приятелі прийшли навідатися до вас!“ — Адвокат залякавшись став собі біля самих дверей.

Енгельгардт не озивався. Дрсьж пройшла по його тілі, а час від часу тремтіли його худі, косматі руки, наче по них пробігла зміялива, електрична струя.

Михайло Петрів усміхнувся й наблизився до хворого. — „Як ви себе почуваете, мій друже?“ — спитав він тихо й співчутливо, нахилиючися над хворим. „Чи був у вас лікар у ночі?“

Енгельгардт почав на всі боки качати головою по подушці. Він був виснажений до краю після бессонниці та ліків на втихомирення, які приписав йому лікар.

— „Погано!“ — промовив він ледве чуточно.

— „Погано?“ — озвався Петрів і зі зворушення його чоло зморщилося. „Нашому приятелеві не гаразд ведеться, йому погано!“ — звернувся він до адвоката, що стояв на тім самім місци біля дверей.

— Чи вас болить що? — знову спитав Петрів, нахилившись над хворим і приклав вухо до його уст.

— Еге-ж! — прошептав Енгельгардт беззвучно і почав щось сотниксьви лепетіти на вухо. З боку здавалося, наче він молиться.

Михайло Петрів випростувався й звернувшись до невеличкого адвоката, озвався: Наш приятель каже, що його сила кінчиться. Йому потрібно нової душі, як тоді зі мною, ви пам'ятаєте, як умер доглядач Швінд? І нахилившись над хворим, він над самим вухом крикнув з усієї сили: — Я про це побалакаю з лікарем, мій друже. Це вже його діло. Чи так, чи сяк, він в ксььому разі роздобуде для вас нову душу!

Невеличкий адвокат скулився і ще дужче загорнувся в сесю хустку. Його починало морозити. В його тямці не багато споминів осталося, але за те він докладно пам'ятав, серед яких обставин умер доглядач хворих Швінд. Він тямив, наче те нині діялося, як до нього прийшов Петрів і шепнув йому на вухо: „доглядач помер. Знаєте, Енгельгардт чисто виссав його душу!“ Врешті він погадав собі, що Енгельгардт може домагатися ще-й його душі і вже на саму думку про це його огортав невимовний жах, бо нічого він так не боявся, як смерті.

Смерть жила в його хворій уяві, як якась страшна, невидима постать. Несподівано, ох, так, цілком несподівано може вона з'явитися біля його так, цілком близенько, поруч з ним. Його огорне страшний холод,

а враз з ним зівянуть і обсіплються цвіти та мільйони жвавеньких пташок сціпеніють і грудочками почнуть падати на землю, а він сам переміниться в маленьку снігову бабу.

Адвокат втягнув в себе ще дужче шию й почав тремтіти, як в лихоманці, а його ріденька борідка з'їжилася під хусткою, а маленькі мишачі оченята з трівогою впилися в Петрова.

Петрів не міг з дива вийти, споглядаючи на адвоката.

— Що з вами, мій любий? — спитав він ласкаво й усміхнувся. — Ви злякались? Так? І чого, питаю я вас? Скажіть мені, чого вам боятись? Я зараз йду до доктора й представлю йому цілу справу нашого приятеля Енгельгардта. Справа дуже пильна, він ні хвилини не зволікатиме і, о скільки я його знаю, все піде налад. — Друже Енгельгардт, — звернувся він до шевця, — я охоче віддавби свою душу до вашого розпорядження, але вона мені ще самому потрібна — я ще маю сповнити велике завдання, ви чень добре знаєте, хто я такий, я Наполеон, який що-днини веде страшенну боротьбу, я... І він раптом зупинився на слові й почав пильно прислухатися.

— Чуєте панове, лікар! Еге-ж лікар наближається! — прошепотів Петрів. — Зараз прийде сюди.

В лікарні з'явився доктор Мерц. Було чути, як він розмовляв з кимсь в сінях. Усі три Петрів, Енгельгардт і адвокат затихли й мовчки ловили ухом слова лікаря. Навіть

самий голос лікаря мав таку силу, що повертав їхні думки в иньший бік та вливав в серце надію, надію на щось велике, але навіть ще й вони гаразд про це не знали. Він вражав їх так само, як вражає голос людський мандрівників, які зблукали в безлюдній пустині. Лікар Мерц був скупий на слово, але за те був він неабиякий майстер в слуханню так, що нераз цілими годинами слухав терпеливо жалі, нарікання своїх пацієнтів та приймав до відома сотні їхніх прохань. Однак кількома словами умів хворим додати відваги, розважити, розвеселити так, що вони цілий день почували себе спокійними та щасливими.

Адвокат як стій перестав мерзнути, схвильований Петрів почав сміятись, а Енгельгардт перестав дизигтись на свою точку на стелі і вплязив свої очі у відхилені до половини двері. Він з такою напругою споглядав на двері, що його маленькі, підсліпуваті очі аж зизом вивернулися.

— „Ви чуєте, це раджа*) з ним балакає“, — озвався Петрів і мовчки підніс в гору палець.

— Любий друже, знайте, що біля вас не стоїть жадна варта — почувся спокійний голос лікаря.

Але хтось глибоким сливе ще спокійнішим голосом озвався: „Але-ж добродію, я добре чув, як цілу ніч під моїми дверима ходила варта. Я навіть чув воркіт бубна при зміні варти.

*) „Раджа“ — індійський князь.

— Любий приятелю, — знов озвався лікар, — але-ж це вам певно приснилося.

— Ні, мій пане! — знов почав той чоловік, якого Петрів назвав „радждю“, — але я вам не беру цього за зле й прощаю вам. Ви сповняєте тільки свій обов'язок, це я добре знаю. Але як-би у вас була хоч крихітка чемности, то вона повинна вам підказати, щоб ви не уживали засобів, які виводять мене з рівноваги. Я чейже дав вам за поруку словом чести, що не буду тікати. Прешу псдати це до відсма англійському урядові, на припоручення котрого ви мене ось тут увязнили. В моїй кімнаті не маю захованої зброї. Я прешу перевести у мене трус.

— Але-ж я про це добре знаю, мій друже!

— Та про те, я усе-ж таки прохаю перевести у мене трус.

І „раджда“ так довго не успскоївся, аж пски лікар не сбіяв йому, що негайно велить перевести у нього ревізію.

От так розмовляючи в дверех з'явився доктор Мерц, а по-заду за ним „раджда“. Доктор Мерц був це низького ррсту чоловік одягнутий в сіру одежу, з рум'яним, гладенько виголеним обличчям; його бистрий, пронизливий, а при тім ласкавий погляд, здається наскрізь бачили людину, а за ним темна, висока постать „раджді“ заповнювала собсю трехи не цілі двері. Якось чудно виглядав той „раджда“ з довгсю, чорнсю бородою, а на його смаглавім, гордім обличчю несамовито блишали білки очей.

„Раджда“ був це звичайний народний

учитель, що вчив дітей в німецькій школі в Індії. Підчас довгочасної горячки його навістила душевна хвороба, а по повероті до вітчизни його ум цілком погас. А божевілля його виявлялось тим, що він вважав себе індійським князем, якого англійський уряд вигнав з вітчизни на довічне заслання.

Був це вельми тихий й замкнутий в собі недужий, який з другими хворими, що були в лікарні ніколи не балакав. В його поводженню з людьми проявлялася певність себе й питома гордість. Нераз цілими днями людей, яких стрічав, він не удостоїв навіть єдиним поглядом. Раз-у-раз ходив він собі по саду помалу, не хапаючись та з гордовитою усмішкою споглядав на цвіти й дерева, а кожного вечера, як тільки була погода, сідав собі осторонь на лавці, повернувши своє смаглаве обличчя в той бік, де заходило сонце й дивився так довго, аж поки воно не зховалося за обрій. При цьому прашанню з заходячим сонцем його чорні очі палали вогнем нелюдської туги й страшного болю. Він бачив пальми, що в преміннях сонця наче в розтопленім сріблі розпливалися так, що тільки їхні пні стирчали над землею, — каравани слонів, що йшли повагом з малими смаглявими погоничами на хребті, — святині, що аж капають від золота, — бачив темні, напівголі купки народу, що з зеленими вітками в руках виводили танці та хороводи, — нарешті бачив він і себе самого, як то він входить на великий пароплав, а тим пароплавом мають вивозити його на заслання.

Ще бачив він, як непроглядні товпи народа пращаючись з ним, падають на коліна, простягають руки й ридають безнадійно. Тоді то непомірно великий біль сповнював його душу і „раджа“ вставав з лавки розправляв рамена, наче велику вагу двигав на собі. І він терпеливо двигав свій тягар, ніколи не нарікав на свою долю, ніколи не виявляв перед людьми ні смутку, ні пригноблення і ні одним словом не зраджував, що діється в його душі.

Так само у своїй кімнаті поводився він смирно та тихо. Іноді тільки гуторив він з собою, або часом у сні з його уст виривався протяжний співучий оклик, подібний до оклику вулицьких перекупців на сході.

Як тільки увійшов лікар, перший покловився йому маленькій, лисий адвокат, мнучи в руках шапку та боязко присуваючись до стіни. Він почував безмежну вдячність для лікаря, що дозволював йому в супокую без турбот біля своїх цвітів, та біля своїх пташок і не вимагав за це ніякої заплати. Він навіть не важився просити лікаря, щоб дозволив брати крушини для його пташок і не пожалівся на недбалість наймишок, що не пильнують свого діла, хоч був собі твердо постановив це зробити.

На „раджу“, що стояв в дверех такий гордий та недоступний не міг адвокат навіть дивитися без ляку. Щоб виявити йому свою пошану й відданність, він зложив йому доземний поклін, а що раджа навіть не завважив його, то він вдруге ввічливо йому покло-

нився, при тому ворушив губами, наче шептав щось собі вишком. Але „раджа“ навіть не удостоїв його ні одним поглядом. Невеличкий адвокат добру хвилину міркував над тим, чи не краще воно було-б підійти до „раджі“ й поцілувати його в руку. Саме тепер згадалася йому одна пригода, вона так добре вбилася йому в тямку, наче це діялось вчора. Одного разу, пізно у-вечері в сінях він стрінув „раджу“; як звичайно, оддав йому низький поклін. Довкола не було ні живої душі. Тоді то „раджа“ наближився до його й глибоким голосом промовив: „мій невольнику“ і подав йому руку до поцілунку. „Підожди лишень“, — знову почав раджа, — я хочу виявити тобі всю ласку. Не багато мені лишилося з тих скарбів, які я забрав з собою на заслання, — але ось тобі, візьми!“ І „раджа“ встромив йому в руку звичайний сірий камінець.

Зовсім инакше поводився Михайло Петрів; він допитливо й з лукавою усмішкою споглядав на лікаря Мерца, ввічливо відступаючи до дверей. Він якось чудно втягнув голову в плечі, а потім схилив її трохи на бік й споглядав на лікаря з вижиданням, наче той має йому щось цікаве сказати, здавалося, наче він вже заздалегідь знає, що лікар Мерц має для нього неабияку новину. І він стояв певний себе, споглядаючи на доктора з усмішкою на гарних, хлопячих устах.

Тимчасом Енгельгардт, якого брови з неказаного болю здіймалися в гору, якби їх хто тягнув гаками, підвівся трохи на ліжку

й почав розповідати лікареві свої болі, свої жалі й бажання. Слова стрягли йому в роті, він говорив за швидко, то знов мимрив не знать що і трудно було вгадати, чого йому треба, а його голос гомонів наче дзявкання собаки тихої ночі на селі.

Впяливши божевільні очі в лікаря Мерца, наче він один міг зарадити лихови, Енгельгардт поплутано нескладно белькотів, що сили його вже на вичерпанню, бо місяць їх до решти висисає та, що в ночі, сотні, тисячі люде і на вколішках благали його, щоб він не кидав їх на загибіль, — та що тільки нова душа може додати йому снаги, — крім того він помічав, що чим раз більше й більше хилиться на лівий бік і кожної хвили може всевіт перехилитися й полетіти у безвісти.

Доктор Мерц прислухався пильно базіканню шевця, так само Петрів, а навіть раджа підійшов трохи ближче, щоб послухати. Коли всі так пильно слухали слів Енгельгардта, а особливо „раджа“, що впялив в його свої розгарячені великі очі — адвоката знов огорнув невимовний жах. Йому здавалося, що земля западається під ним і він грузне в землю, як в рідке багно... Але в той сам час, як жах непроглядною темрявою сунув на нього, на нижі вікна цвірінкаючи, сіла маленька пташина і в одну мить адвокат як не той став.

— Я вже йду, йду, — сквапливо шепотів він.

— Ви куди тікаєте, лишіться тут, —

тихо озвався Петрів і придержав його за руку.

— Ось бачите, пташка кличе мене, — одказав адвокат й мичком вихопився з кімнати.

— Як це він квапиться! — думав Петрів й почав сам до себе сміятися. Згодом він озвався до лікаря Мерця по-дружеськи, поклавши йому руку на плече: „цей адвокат дуже розумна й освічена людина, а між тим він вірить, що його кличуть пташки! Так між нами сказавши, пане докторе, чи не приходило вам коли на думку, що в адвоката не всі дома?“

Звичайно, кожного дня по обіді йшли всі хворі лікаря Мерця в сад на прогульку, тут вони ходили собі гуртками, в однаковім віддаленню мовчазні й задумані, як пчоли квітку, обступивши цвітник довкола. Тільки молодий парубок, якого прозвали „винахідником“ приклазши палець до чола і потупивши очі в землю, пильно дивився в одну точку.

Адвокат підливав собі квітки й слухав наче заворожений, як сотні тисяч пташок щебетали собі в кущиках та на верхках дерев. Знову-ж сотник Петрів був в чудовому настрою. Він мав новинки. Що й казати новинки, яких варто було послухати. Він з насолодою курих цигарку, якою угостив його доктор Мерц. Держав її поміж кокетливо зложеними пальцями й беручи папіроску до уст, закреслював рукою круг, наче хотів скидати капелюх й пускаючи дим, слідив за кожним разом, як він здіймався в гору й розпливався в ясних проміннях сонця. Ко-

жна дрібниця наповнювала його серце великою осолодсю. Навіть людський хід був для нього джерелом радощів. Він походжував собі дрібними кроками, згинав ногу в коліні, тішився гнучкістю м'язів, тішився, що його пальці в чоботі з тоненькою підшвиєю хрустять инді, коли він згинає їх та розгинає, та що він йдучи, ледве торкається п'ятою до землі. Взагалі та ціла справа цікавила й тішила його невимірено. То знову він витягнувся як струна і ствердив з насолодсю, що стоїть як статуя й ніяка сила не могла його зрушити з місця, то знову ходив з блаженною усмішкою на обличчю, вітався з кожним, а як стрінув ближче знайомого чоловіка, то зараз розповідав про дуже важливу подію, яка нині скоїлася.

— „Гей, друже, слухайте люди! — гукнув він на адвоката, що стаяв на грядці з поливачкою й підливав туліпани. Ходіть-же лишень сюди! Є новості! Ходіть-же нарешті сюди!“

Хоч брала його нетерплячка, він чекав ввічливо, поки адвокат скінчив свою роботу й вийшов з зеленою поливачкою на доріжку, щоб знов йти за водою. „Я хочу вам розказати, яка то пригода мені трапилася, — почав він з місця, — „Його Величество саксонський король зволив...

— „Вибачайте, пане сотнику, — несміливо перебив йому бесіду адвокат й почав поспішати до криниці, — нині така спека, я дуже спішуся. Мої цвіти геть до чиста зівянуть“.

— Я йду з вами, до криниці — не вгавав Петрів, не ображений цілком відмовою й почав йти поруч адвоката, — „я можу вам і на ходу все розказати. Нині, приміром кажу я до лікаря: — Пане докторе, не маєте ви для мене якої новини? „Ні, пане сотнику, на превеликий жаль не маю нічого.“ Цілком нічого — кажу я й беру його під руку, — дивне диво, вже минув тиждень, а я не маю жадної відповіді. — „І справді немає жадної вістки?“ Він споглядає пильно на мене й починає згадувати. „Ах дійсно, — каже він, — а я чисто забув. Є до вас письмо в справі того столярського челядника, ви вже знаєте, пане сотнику, про якого це?“ Слухайте пане докторе, про столярського челядника? Я ніяк не можу згадати, — тут я виймаю свою записну книжку, в якій записані усі акти, що виходять з моєї канцелярії й кажу: а звідкіля прийшла відповідь.? — з Саксонії? Ах, в таким разі це справа різницького челядника, що був засуджений на кару смерти. „Ах правда воно дійсно так, цей хлопчисько був різником.“ Але слухайте лишень, мій любий друже: Його Величество саксонський король на мою просьбу дарував йому кару смерти. Я ще нині виготовлю письмо до Його королівського Величества з подякою за велику ласку.

— „Але-ж нині гріє сонце“ — озвася адвокат на бесіду Петрова й почав тягнути воду. „Цвіти стоять як неживі.“

— „Ха-ха-ха! — почав сміятися Петрів.

„Але-ж ви не слухаєте зовсім, що я до вас балакаю? правда, що так?“

Адвокат таки справді не слухав. Він був захоплений роботою та дивився, чи вже поливачка повна.

Михайло Петрів придивлявся тому пильно, схиливши голову на бік і всміхнувшись під вусом й пішов собі геть. Тепер він роздивлявся, кого-б то знову спіймати та розказати йому радісну вістку. Нарешті заглянув „раджу“ що проходжувався по городі серед грядок з яриною. Така вже була його вдача, що він гуляв собі там, де ніхто з людей не заходив.

Петрів став навшпиньках й застановлявся над тим, чи не добре булоб перескочити грядку сливе сто кроків широку, що розділювала його від „раджі.“ Йому треба тільки присісти й підскочити в гору і він в одну мить був-би біля його. Але він закинув свою думку поміркувавши, що „раджа“ вважитиме це за нечемність з його боку, а то й може перелякатися.

„Раджа“ з піднесеною головою, як звичайно ступав з великою повагою, але якась задума й неспокій малювалися на його обличчю. Слова Енгельгардта, вдержуючого рівновагу всесвіту, щоб він не провалився, запали йому в душу. По довгім, впертім роздумуванню він знайшов розв'язку цілої тої заплутаної справи, але тільки один шлях вів до неї...

В той мент до його приступив Петрів.

— Вибачайте, що докучаю вам, — промовив він чемно й зняв перед „раджою“ свою

сіру, англійську шапку. — „Маю честь представитися — сотник Михайло Петрів!“

„Раджа“ змірив його бистрим поглядом своїх чорних як безодня очей.

— Чого тобі треба? — спокійно спитав „раджа.“

Петрів усміхнувся. „Я хочу вам розказати веселу новину, — почав він. Нині в ранці кажу я до доктора: чи не маєте ви нині для мене яких новин?... І почав на radoщах розповідати цілу справу, про яку вже всім копу разів розказував.

„Раджа“ мовчки слухав й пильно придивлявся Петрову. Нарешті озвався: „Мені треба з тобою побалакати.“

— Я до ваших послуг.

„Раджа“ з найбільшим супокоем, не хапаючись розглянувся довкола.

— Може сядемо, ось там на лавці!

— Залюбки.

„Раджа“ сів й прохав Петрова сідати, вказуючи рукою місце на лавці.

— Як бачу, ти завжди щось пишеш, — почав він бесіду.

Михайло Петрів зняв шапку: „Михайло Петрів, сотник російської армії, — промовив він ввічливо.

„Раджа“ глянув на його й вів далі свою бесіду з великим супокоем і достоїнством: „Коли ти пишеш, то мусиш знати, бо щоб писати, треба великого знання. Ти певно дошукувався правди про людей й кожду річ у святих книгах, які є закриті для постороннього ока й ціле своє життя провів на роз-

думуваннях, як велить тобі твій стан. Чей-же так, тому поясни мені слова великого чародія, який по незбагнутій волі богів цілий всесвіт двигає на своїх плечах! Кажі!“

Михайло Петрів усміхнувся й знову зложив низький поклін „раджі“, бо його слова дуже припали йому до вподоби. Хоч все не гаразд розумів, що „раджа“ балакає, але з цілого поступовання його, догадався, що раджа відноситься до його з великою пошаною. Він поміркував, що саме тепер трапилась добра нагода розказати про цілу тайну своєї газети, але на своє превелике здивовання промовив: „ви певно маєте на думці нашого приятеля Енгельгардта?“

— Ти чув що він казав?

— Еге-ж, чув!

— Кажі-ж! — Тепер виявилось, що „раджа“ не забув ні одного слова з бесіди, яку мав Енгельгардт з лікарем Мерцом. За те Петрів не памятав майже нічого з цілої бесіди і з того приводу стягнув на себе негодування „раджі“

— Вибачте мені, боронився Петрів, у мене стільки справ на голові.

— Але що буде, як він не матиме нової душі? — не вгаваючи, допитувався „раджа.“

— Це вже доктор поладнає цю справу.

— Але чародії також люди. А що-ж буде, як він не матиме сил встоятись? Чи вселенна провалиться?

— Так, вселенна провалиться! — потакнув Петрів й почав сміятися.

— Ти чого смієшся? — спокійно спитав:

„раджа“ і в його темних очах засвітилися недобрі вогники. — Що-ж ти робити меш, як всесвіт — провалиться?

— Я? — озвався Петрів, — і показав рукою на шпиталь, що стояв серед кущів. — Коли цей дім провалиться, то я піду собі геть звідсіля й вернуся до своєї вітчизни. Моя вітчизна, це Россія. Ви знаєте Россію? Німеччину ви можете поставити на долоні, але Россії навіть ваші плечі не вдержать. Така то велика моя вітчизна.“

„Раджа“ попав в велику задуму. По добрій хвилі він почав цідити поволі слово за словом, наче балакав сам до себе: — Як провалиться світ, чи тоді і моє царство пропаде? А гори враз зі святинями, ліси й міста, і воєни теж проваляться...

Петрів кивав головою й сміявся злорадно.

— Мені здається, що так воно буде.

„Раджа“ й собі похитав головою: — А всі мої піддані теж загинуть? — допитувався він й похилив голову до долу. — Ні! — промовив він підвівшись і мотнув головою, — так не повинно! Ми не хочемо, щоб так було.

По тім слові „раджа“ встав й помалу з великою повагою йшов на зустріч сонцю, простуючи до шпитального будинку,

Михайло Петрів дивився вслід за ним. Він сміявся лукаво й похитував головою. „Чудний та дивний чоловік з його! — промовив він й знов сміявся. А почувши свій власний сміх, він почав ще дужче реготатися шпстрикаючи при цім пальцями. Ха-ха-ха! — реготався він безупину.

„Раджа“ пішов просто до Енгельгардта й повідомив його, що згоден оддати йому свою душу. „Як-що безсмертні богове схочуть прийняти мою жертву.“

Енгельгардт, який напів живий лежав на своїм ліжку, відкрив очі.

— Ви бажаєте? — забелкотів він, й на обличчю його пробігла дрож, а руки почали тремтіти.

— Так!

— Я зможу ще три дні боротися, — знову забелкотів Енгельгардт.

„Раджа“ подався до дверей. Повернувши до своєї кімнати, він почав писати великими, розлізлими буквами короткий лист до лікаря Мерца.

Лист був такого змісту:

„Вельмишановний Пане! Така доля нам судилася. Вже ми ніколи не побачимо синіх хвиль нашої ріки. Вже більше не побачимо широких, рижових піль, ані білих слонів з золотими обручами на білих иклах. Так доля судила і ми мусимо повинуватися. Прошу сповістити англійський уряд, що ми задля того, щоб спасти свій народ, поставили твердо положити свою душу, як що тільки богове приймуть нашу жертву.“

Скінчивши писати „раджа“ задзвонив на доглядача, передав йому спокійно з великим достоїнством письмо. Після того він роздягнувся й поклався на ліжку, готовий на смерть...

Під вечір, як вже почало смеркатися в кімнату Петрова ускочив прожогом адвокат, не постукавши попереду та не підждав-

ши під дверима, як це він звичайно робив.

— Рятуйте мене, пане сотнику! — прошепотів він і впав в обійми збентеженого Петрова. Він тремтів увесь з переляку.

— Кажіть, що сталося, — закричав збентежений й не на жарти заляканий сотник.

— Він стоїть в сінях! — шепотів адвокат.

— Хто стоїть? Що з вами?

— Енгельгардт! Він стоїть під дверима раджі. Він прийшов по свою душу.

Та що це ви плутаєте? — озвався Петрів й засміявся з тиха.

— Я бачив, як він стояв. Ох, мій Боже великий, не допустіть його до мене!

— Пст! Цитьте лишень! — перебив йому бесіду Петрів. Я вже побачу, що далі робити.

Адвокат обняв його ноги.

— Він прийде сюди! Ох, милий Боже! напевно прийде.

— Любий друже, — промовив Петрів — будьте спокійні, він не прийде сюди. Запевняю вас, що він не прийде сюди. Зрештою піду подивлюся.

Маленький адвокат сидів на землі, закривши лице руками, а Михайло Петрів вийшов до сіней. За малу хвилину він вернувся назад. Він був трохи блідий, але всміхався, щоб набрати відваги.

Еге-ж — промовив він притишеним голосом, — стоїть під дверми й слухає. Але чого ви так труситесь, любий друже?

— Не покидайте мене! — прошепотів адвокат, не відриваючи рук від обличчя.

„Раджа“ лежав як неживий на смертній

постелі й своїми великими роз'яченими очима споглядав кудись вдаль. На його обличчю був помітний незвичайний супокій й велика байдужність до всього. Він в жаден спосіб не хотів вставати й не приймав поживи. Доктор Мерц мірив йому температуру й помічав, що вона за низька, а живчик бе занадто помалу, але якоїсь зміни чи то початків хвороби ніяк не міг доглянути. Декільки разів звертався він з просьбою до „раджі“ щоб той вставав та брався до їдла, а що „раджа“ не озивався ні одним словом, то полишив його в супокою. Зрештою він вже так привик до химер своїх хворих, що як швидко находили так швидко й минали всякі слабости.

За те Енгельгардт турбував його немало. Ані часта купіль, ані ліки не помогли нічого і знову його мучила нічниця й неспокій. Він лежав в якомусь дивному півсні та кидався й тремтів в страшному напруженню, що було проявою його душевної недуги. Він чув благання й зойки мільонів, що в розпуці здіймали до його руки й благали, щоб він не кидав їх на загибіль; чув голос дзвонів, благальне голо-сіння процесій, молитви царів, королів і панів. Шкура на його тілі була суха й завяла, а живчик бив змінливо й непостійно. Лікар Мерц сидів біля постелі хворого й робив свої спостереження та приводив на память усе своє знання та довголітний досвід, щоб зарадити лихови. Але врешті одійшов від хворого задуманий і безрадний.

За годину він знов з'явився біля хворого. Усіх хворих, що пробували в закладі

огорнув якийсь неспокій й подразнення, бо за часто приходив лікар, а це був певний знак, що в лікарні лежить хтось тяжко'хворий. Вони ходили помаленьку, скрадаючись, розмовляли півголосом, а деякі з них цілком не виходили з хати. Невеличкий адвокат навіть порухатись боявся, — і ставляючи воду та насипаючи на стіл окрушки пташкам, що тисячами жили з ним в одній кімнаті, він просив під милість Бога не робити галасу. То знов якась непереможна сила примушувала його заглядати в дірку від ключа. Він стояв при ній довго й затулюючи рукою ліве око, як це звичайно роблять малі діти, дивився правим оком на протилежну, білу стіну в коридорі. Як тільки хто з прохожих заступав її на один мент, він відскакував від дверей в великім жаху. А як зайшла потреба і він мусів йти до своїх квіток, то тихенько відчиняв двері і тихенько йшов назадгузь аж до сходів, не спускаючи очей з дверей Енгельгардта. Тут він обертався й тікав скільки було сили в ногах, наче якась невидима рука хоче його зловити за ковнір.

Тільки Михайло Петрів поводився цілком спокійно серед тієї метушні душ. Сидів при своїм столику, вирізував з газет новинки, записував, нумерував та клеїв. Хитав головою та насміхався з ляку маленького адвоката, але приобіцяв захистити його, як знайде потреба.

— Любий друже, будьте цілком спокійні, — промовив він ласкаво. — Поки я живу, то вам нема чого боятись. — Я був у нього,

— додав він бундючно. Він казав мені, що „раджа“ обіцяв йому свою душу. А чогож йому ще треба? *Voilà tout*. Але, ви пане, можете цілком спуститися на Михайла Петрова!

— Дякую вам! — Прошепотів адвокат й схопивши Петрова за руку, хотів поцілувати.

— Не треба! На-віщо це? — боронився Петрів, але така увага й пошана зі сторони адвоката дуже підлещувала йому.

Адвокат одійшов з отухою в серці. Але за те у ночі почувши крик Енгельгардта, вліз під покривало з головою, кламцаючи зубами. Йому здавалося наче він закопаний глибоко в землі, а його прилягла висока гора й ледве дихав з великого страху. Аж раптом вгледів величезний ключ птахів, що стрілою летіли попід небом. Він почав їх кликати, киваючи рукою: куди ви, куди? — Ходи з нами! Ходи з нами! — защебетали пташки у відповідь. — Ми летимо до Відня, до Відня, — і полетіли в таємну даль. Адвокат довго дивився вслід за ними й заснув.

„Раджа“ танув на очах, як свічка, хоч лікар Мерц велів його штучно відживлювати. Він погасав так швидко, як гасне сумерк в тропікальних краях. Смагляве обличчя й руки почорніли як земля в огороді, а його могутня, широка стать швидко підіймалася то опадала глухо під покривалом. Його повіки чорнійші чорної землі прикривали до половини очі, і як тільки хтось входив в кімнату, підіймалися поволі й бистрий, роз'ярений погляд допитливо прошибав приходячого.

Живчик працював ледве помітно, а до-

ктор Мерц майже весь час сидів при постелі хворого. Він ніяк не міг зрозуміти, чому хворий тоне швидко як воскова свічка, а ще більше затривожило його раптовне ослабіння серця, що наступило без найменшої причини. Він сидючи кліпав очима, тер чоло, міркував, досліджував, робив все можливе, — але у вечір прийшов до переконання, що „раджі“ вже врятувати не можна.

— Як його здоровля, пане доктор! — спитав Петрів піджидаючи лікаря Мерца, що саме виходив від „раджі.“

— Тепер, не дуже погано, — відказав лікар, думаю про щось иньше.

Петрів як стій подався до кімнати адвоката.

„Раджа“ вмирає! — промовив він з ликующим поглядом.

Адвокат залякавшись не на жарти, мірив його очима з долу до гори й не сказав нічого.

— Так воно, так! По тім слові Михайло Петрів сів собі на плетенім тростиновім кріслі, підтягнувши штани, щоб не витискалися в колінах. Я щойно питався доктора. Він казав: не дуже погано. Еге-ж, це треба розуміти, що раджа напевно умре. Як вмирав Гайнріх, той Гайнріх, що вмів співати стільки веселих пісень, з яких ви, любий друже, до сліз сміялися, що тоді сказав доктор? не дуже погано! І Гайнріх помер. Ох, я добре розуміюся на лікарях.

Маленький адвокат загорнувся у свою хустку. Його починало морозити.

— Він висисає йому душу, — пояснював Петрів, прибравши урочистий вираз лиця. Ох цей Енгельгардт розуміє своє діло, нема що казати. Він так само і тоді зробив з доглядачом Швіндом? Точнісінько так, а бачите!

Після того Петрів вийшов весело, затираючи руки. Розворушений до глибин душі усім тим, що довкола нього діялося, та радий, що це все він вже давно наскрізь проглянув. — Ох тут будуть новини! — В чудовому настрою він засів до стола, щоб свою статтю: — „Доктор Мерц арештований!“ — вигладити до друку.

Тієї самої ночі біля третьої години „раджа“ помер. Ніч була тепла й тиха та така ясна, що при світлі місяця можна було читати. Хворі були неспокійні й покашлюючи похажували по своїх покоях й гуторили поміж собою. Тільки де-коли затихали, це було в такі хвили, коли Енгельгардт починав кричати: — Я вже більше не можу! Між тим виголошував він голосно промови з якими звертали до його навколішки царі та князі цього світа.

Маленький адвокат не мав відваги лягти. Сидів роздягнутий на канапі, загорнувшись у всі свої покривала. По-при те він мерз страшенно, що аж кламцав зубами. Як тільки Енгельгардт починав кричати, він шептав молитви й раз-у-раз хрестився.

Тільки Михайла Петрова це все ні трохи не турбувало і він спокійно поклався спати. Підклавши руки під голову, він роздумував над тим, який то заголовок надати своїй га-

зеті. Тим разом він вже мусить доїхати кінця докторови, — чекай лишень. Але що значить, прошу вас, назва газети, кажуть звичайно „безпартійні.“ Що можна вдіяти докторови заголовком? Як це? О ні, це не може бути так. Назва газети мусить пахнути вогнем і сіркою, мусить бути, як гострий меч, мусить бути як дуло кріса вимірене на доктора. По довгій розвазі, постановив назвати свою газету „Меч Архангела.“ І він навіть бачив того архангела, як він іде в розвіяних шахах з піднесеним в гору гострим мечем в руках. Меч той гострий, як бритва, низом незвичайно широкий, розрубав небозвід, а від того удару на небозводі серед диму й блискавиць появилася кривава смуга. Та кривава, сірчана смуга наповнила серце Петрова незвичайною розкішю й солодощами. Він аж підвівся і сів зі зворушення і промовив: — „Го-го, чекай лишень!“

Але раптом закрити очі рукою. Не знати з якої причини його огорнув невимовний біль і смуток, як чорна ніч.

— Михайло Петрів? — промовив він з тиха, — Михайло Петрів і з очей ринули сльози. Оттак з заплаканими очима з чорним смутком на серцю він заснув.

Він спав, твердим мертвецьким сном, аж раптом його розбудив якийсь грюкіт; хтось ковтав в двері: „Не бійтеся, це я, доглядач.“

— Що там таке?

Доглядач увійшов й притишеним голосом промовив: Пан доктор Мерц просить

вас прийти до нього. З вами хоче балакати учитель.

— Учитель?

— „Раджа,“ ви вже знаєте котрий?

— Не знаєте ви часом, чого йому треба від мене?

— Не знаю, доктор Мерц велів закликати.

— Гаразд, я зараз прийду.

Михайло Петрів встав й почав помалу, старанно одягатися. Доглядач знов з'явився й просив, щоб він спішив. Михайло Петрів старанно завязував собі краватку. — Я прийду зараз, не можу-ж я, промовив він нехотячи, — напів одягнений піти в гості.

Нарешті він зібрався; глянув ще раз в зеркало, чи все до ладу й підкрутив вуса.

— Пане сотнику, — прошепотів маленький адвокат, відхиливши двері, бо грюкіт й розмова в кімнаті Петрова нагнала йому немало страху. — Я благаю вас!

— Не маю часу, — відказав Петрів й пішов далі. Йдучи коридором він чув, як Енгельгардт голосно проказував: — благаємо тебе, не руйнуй святині всесвіту, благословенне будь ім'я твоє! І Енгельгардт зміненним, хрипливим голосом отвічав. — Я змагаюся, я змагаюся! — А на горі, на першому поверсі ходив хтось без упину, як машина.

Доглядач відчинив двері до покою „раджі“ і Петрів увійшов до середини.

Добри-день, — гукнув він безжурно й голосно, так наче це був білий день, а „раджа“ не лежав при смерті. — „Добри-день,

пане доктор! Ось і я прийшов. — Добридень — князю, — докинув тихше, глянувши на „раджу.“ Маю честь представитись: сотник російської армії.“

Глянувши на „раджу,“ Михайло Петрів збентежився. „Раджа“ сидів на ліжку й пронизливо мірив його своїми великими, чорними очима. В головах „раджі“ горіла прислонена електрична лампочка, та хоч в кімнаті було на-пів темно, жовте обличчя „раджі“ обведене пасмами чорного волося, сяло як темне золото. Те сяйво, що падало з обличчя „раджі“ так збентежило Петрова, що він почав балакати притишеним голосом і почав його „князем“ величати. В дійсності Петрів ніколи не ломив собі голови, хто такий „раджа.“ На його думку це був князь, що десь там мав свою велику державу, та що він жив от тут на засланні, про це Петрів знав, а про решту не думав ніколи. Саме тепер він зрозумів, що „раджа“ дійсно князем і відразу змінив свою поведінку. Ви, Ваше Величество, зволили мене закликати? промовив він збентежено й зложив низький поклін.

„Раджа“ повернувся обличчям до лікаря.

— Мій пане, — промовив він спокійним, грудним, трохи притишеним голосом, — я дякую вам. Ви могли мені, своєму в'язневи не оказувати тієї ласки, я знаю про це...

— „Любий приятелю,“ — озвався лікар, але „раджа“ не звернув на його найменшої уваги.

— Я велів тебе прикликати сюди, —

звернувся він до Петрова, щоб списав мсю останню волю.

— До ваших псслуг, — промовив Петрів з низьким поклоном.

— Отже пиши, що я тобі казатиму.

Петрів стурбовано почав перешукувати свої кишені. — Я йду й за малу хвильку вернуся, — по тім слові вийшов швидко з кімнати, щоб принести зі своєї канцелярії папір і олівець.

— Сотнику Петрів? шептав благаючи адвокат. — Ви покидаєте мене?

— „Раджа“ велить — озвався Петрів й не зупиняючись, пройшов по-при простягнуті руки адвоката, що тремтів увесь як в пропасниці й подався до кімнати вміраючого.

— Не прогнівайтесь, ссь і я, — оправдувався сотник.

— Отже пиши! — промовив „раджа.“

Михайло Петрів сів собі гарненько, а „раджа“ почав проказувати:

— „Ми, раджа з Мангальори, яких англійський уряд вигнав з вітчизни, покидаємо на завжди цей світ, щоб спасти свій народ від загибелі та заховавши в серцю почуття пімсти і гніву до наших ворогів, звертаємося до свого нареду з отсею грамотою:

Привіт Тобі, народе наш! Привіт вам пальмові ліси, під тіню яких стоять святині батьків наших! Привіт і тобі синя ріко, що зрошуєш землю та даєш життя нашій країні“

Михайло Петрів, який з великим запалом і набоженьством записував кожне слово „раджі“ раптом перестав писати, бо „раджа“

спинився на слові й замовк. Тут він помітив, як в чорних, блискучих очех „раджі“ показалися дві великі, перлисті сльози, майнули по сірім, виснаженім обличчю й зникли в чорній густій бороді.

„Раджа“ з великим достоїнством наче до благословеньства підвів руку. Потім знов почав проказувати до кінця з великим спокоєм й розвагою:

„Отсим проголошуємо загальну амнестію! Всі наші тюрми і в'язниці мають бути одчинені і геть до тла зруйновані. Від нині не сміє бути пролита ні одна капля крові!

„Від тепер нехай не буде бідних в нашім краю, що простягаючи руку, з мисочками блукають по-під людські пороги. Всі наші скарби, срібло й золото, що лежать в наших скарбницях, мають бути по рівній часті розділені поміж люми. Від нині не сміє бути різниці між людьми — всі кастові й станові різниці зносяться. Всі мають бути рівні між собою й любитися як браття і сестри.

„Старці, щоб мали захистний куток, де-б вони могли спокійно умерти, а для дітей призначаємо луги зелені квітчасті, де-б вони могли безжурно забавлятися. Недужим даруємо здоровля, а бездольним даруємо сон, глибокій сон. Ні війни, ні ненависти поміж людьми цілого світу не сміє бути, так постановляємо ми. Нехай судді будуть мудрі й справедливі, а як хто поповнить якийсь лихий вчинок, нехай не карають його, тільки нехай скажуть йому: йди собі і будь щасливий, бо тільки з нещастя виринає всіяке лихо.

„Людям записуємо землю, щоб могли нею по правді ділитися, риbam призначаємо море, птицям небо, звірині ліси та оболоня, що дрімають собі серед борів!

„І Тебе, наш народе, вміраючи благословимо й цілуємо в останнє.“

„Раджа“ простягнув руки, наче хотів когось благословити й склонив голову на подушку.

В кімнаті царила мертва тишина; всі присутні мовчки впялили очі на того, що вже стояв на божій дорозі. Грудь „раджі“ швидко і майже непомітно хвилювалася, а очі з-під опущених повік, на пожовклім обличчю блищали ясними плямочками.

Доктор Мерц тихо наближився до постелі.

„Раджа“ усміхнувся. Його голова одкинулася назад, і уста зложилися так неначе-б „раджа“ хотів співати. Та лишень пронизливий й протяжний оклик почувся з його уст та такий далекий і ніжний так, що здавалося наче „раджа“ кликав, але з відлеглої далечі. Був це оклик вулишних перекупнів зі Сходу.

„Раджа“ помер.

Михайло Петрів стояв на вшпиньках і з напів-роззявленим ротом споглядав в бліде, неказано чарівне обличчя покійника, що сяло наче у вінку з чорного волосся. Несказано гірке почуття сорому огорнуло його. Він довго жив біля помершого, не подумавши навіть, що за людина була так близько. Його тягнуло впасти на коліна біля ліжка помершого й шептати: „князю, мій князю!“ Але не міг на це зважитись, бо його огорнув не-

вимовний страх і він нишком наче злодій викрався з кімнати.

Коли доктор Мерц по довшім часі вийшов на коритар, його вразила глибока тишина, що царила в будинку. Ні один згук не переривав цієї мертвої тиші. Глухий відгомін людської ходи, що розлягався на горі, затих. Навіть Енгельгардт перестав зойкати та стогнати.

Доктор Мерц зупинився під дверима кімнати шевця. В кімнаті було тихо, хоч маком сій. Він обережно відчинив двері й наслухував: Енгельгардт — спав! Віддих його був глибокий й рівномірний... Доктор Мерц покивав головою й міркуючи про щось, пішов геть зі шпиталю. На сходах, що вели на город, закурив цигаро й підвів ковнір. Його морозило.

— Тепер він спить, — думав він, йдучи стежками сонного города, якого дерева кидали довгу, сіру тіль. — Чи це можливе, щоб тут був звязок між смертю учителя, а сном Енгельгардта? Він думав про свого товариша, який буде доказувати, що такий звязок напевно існує та радів на згадку про чашку чорної кави, — і раптом зжахнувшись, став як вкопаний: в місяшному сяйві сновивався позакручений хустками малий чоловічок. Це був адвокат.

Він цілу ніч пересидів у своїй кімнаті, трясучись з холоду і страху, ценькаючи зубами в темряві. Але як тільки перші півні заспівали, він викрався нишком з лікарні, щоб підливати свої квіти.

— Цитуйте бо ви, цитуйте! — шептав він до пташок, що тисячами щебетали в кущах, як тільки він наближався. — „Спіть ще трохи, мої ви манюсенькі!“ І підливаючи з любою усмішкою квіти, забув про ніч, про „раджу“ про Енгельгардта, якому була потрібна душа.

Михайло Петрів сидів коло свого бюрка усміхнений в гарному настрою і завзято писав. Вражіння, яке викликала смерть „раджі“ проминуло так непомітно, як непомітно висохли сльози над ним пролиті. Власне тепер сидів і писав дуже цікаву статтю, яка мала бути незвичайно цінним матеріалом для його газети; тому був нині в такому гарному настрою.

Четким і гарним почерком писав:

Телеграма! Раджа з Мангальори, що був виведений англійським урядом на заслання, супроти чого ми свого часу телеграфічно перед англійським урядом протестували, — заснув нині вічним сном о третій годині попівночі. Нам випала дуже велика честь бути при сконі Його Світлости й списати Його останню найяснійшу волю, яку отсе подаємо нашим читачам в цілости:

„Ми раджа з Мангальори, яких англійський уряд вигнав з вітчизни, покидаємо на завжди цей світ, щоб спасти свій нарід від загибелі та заховавши в серцю почуття пімсти й гніву до наших ворогів, звертаємося до свого народу отсею грамотою...“

Щойно зі сходом сонця подався Михайло Петрів на спочинок.

ВІН
Х,
М,
О

ВИДАВНИЦТВО „О К А

в Коломиї — Євангелицька ч. 7.

досі видало в I. серії:

1. А. Чайковський: На уходах, 2 томи,
2. П. Куліш: Чорна рада, хроніка,
3. А. Чайковський: За сестрою,
4. А. Чайковський: Віддячився,
5. М. Ординців: Запорожці в Сарагоссі,
6. М. Гоголь: Тарас Бульба,
7. Д. Мордовець: Гетьман Мазепа, 2 томи
8. К. Поліщук: Гуляйпільський батько, 2 томи.

II. серія.

1. А. Куприн: Остання любов царя Саломона,
2. М. Мельник: На ріках Вавилонських,
3. Б. Келлерман: Праведні душі.

Має на складі давніші видання:

1. М. Кузьмова: Проти филь,
2. М. Кузьмова: Українська Читанка, II.
3. М. Левитський: Про хліборобські спілки,
4. Д. Макогон: Учительські гаравди, 2 части
5. Н. Толстой: Думки про народне формування.

Замовляти на адресу:

О. КУЗЬМА,

Коломия — Євангелицька 7.